

І.М.Шешунова

***УКРАЇНА: 20 РОКІВ ДЕРЖАВНОЇ
НЕЗАЛЕЖНОСТІ***

Матеріали на допомогу вчителю

**Миколаїв
2011**

І. М. Шешунова

Україна: 20 років незалежності

Матеріали на допомогу вчителю

- Укладач:** *Шешунова І. М.*, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільствознавчої освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
- Рецензенти:** *Шевчук О. В.*, доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили;
Козирев О. С., кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухолинського.
- Відповідальна за випуск:** *Шуляр В. І.*, кандидат педагогічних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, заслужений учитель України

Рекомендовано до друку вченою радою Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, протокол від 30.05.11 № 4

Основна мета укладача даної підбірки матеріалів – надати теоретичну допомогу вчителям при підготовці до першого уроку 2011 – 2012 навчального року, присвяченого 20-ій річниці державної незалежності України.

Підбірка матеріалів дає уявлення про правову базу державотворення, політичні, економічні, етнодемографічні процеси, містить авторський текст відносно історичних процесів державотворення в Україні, здобутків та прорахунків на шляху державного будівництва сучасної України.

Для полегшення опрацювання цих матеріалів, автор надав деякі коментарі до них, словник найбільш поширених термінів та список літератури, якими вчителі можуть скористатися для творчої, більш поглибленої роботи над цим матеріалом.

Шешунова І. М. Україна : 20 років незалежності : матеріали на допомогу вчителю / І. М. Шешунова. – Миколаїв : ОППО, 2011. – 72 с.

ЗМІСТ

I. Передмова.....	4
II. Правове оформлення державної незалежності України.....	5
III. Державна символіка України.....	37
IV. Державні свята в Україні.....	41
V. Політичні партії України.....	41
VI. Громадські організації України.....	48
VII. Населення України.....	49
VIII. Історія державотворення в Україні.....	51
IX. Українська незалежна держава: здобутки та прорахунки останнього 20-річчя	58
X. Термінологічний словник.....	63
XI. Рекомендована література.....	69

I. ПЕРЕДМОВА

Історія України – це історія боротьби українського народу за утворення та збереження власної національної держави, її незалежності, соборності її території та населення, боротьби за вирішення соціальних та національних завдань, це історія пошуку України свого місця в світовому політичному, економічному, культурному просторі, це історія сподівань і розчарувань, здобутків і втрат на багатовіковому державотворчому шляху. Держави різних народів виникали і зникали на території України, залишаючи по собі історичну пам'ять, рештки матеріальної та духовної культури, ті чи інші антропологічні риси, певний досвід державобудування.

Незважаючи на приплинний та відплинний характер державотворення, сам цей процес на території України не припинявся ніколи. Через грецькі міста-держави Північного Причорномор'я населення давньої України стояло у джерел майбутньої європейської цивілізації. Через християнізацію Давньоруська держава піднялася на такий високий рівень розвитку, що правлячі європейські династії вважали за честь породнитися з Великим князем Русі та Світлими руськими князями. Русь Київська, Русь Галицько-Волинська та Русь литовська багато в чому визначали європейську політику та потужно впливали на неї.

Події національно-визвольної війни середини 17 ст., які також називають національно-буржуазною революцією, змінили розташування сил на політичній карті Європи, привели до появи якісно нового типу європейської держави – Війська Запорозького Низового – першої етнічно-національної української держави, яка включила в орбіту свого політичного життя багато інших держав Європи і Азії, багато в чому впливала на їх політичний клімат.

Українські держави початку 20 ст. дали поштовх для розвитку національно-державницької свідомості, заклали правові та практичні основи соборності українських земель та їх населення, показали можливі варіанти державобудування, свої прорахунки та переваги, своїм досвідом довели життєву

необхідність незалежного політичного існування і рівноправних стосунків з іншими державами.

З 24 серпня 1991 р. розпочалася новітня історія українського державотворення. Український народ одержав ще один історичний шанс розбудови власної національної, демократичної, соборної, соціально-орієнтованої, правової держави з розвинутим громадянським суспільством і тільки від народу України, його політичної, національної свідомості, історичної відповідальності залежить її подальше історичне існування.

II. ПРАВОВЕ ОФОРМЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

В основі державотворчих процесів в Україні лежать правові документи, які надають державі легітимного характеру, регулюють суспільні відносини, визначають характер держави та її інститутів, її внутрішню та зовнішню політику, окреслюють права та обов'язки громадян та держави. До основних правових документів українського державотворення відносяться: Закон про мови в УРСР, Декларація про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України, Конституція України. Основні правові віхи державотворення в Україні:

28.10.1989 р. – Закон про мови в Українській РСР.

16.07.1990 р. – Декларація про державний суверенітет УРСР.

03.08.1990 р. – Закон про економічну самостійність УРСР.

24.08.1991 р. – Акт проголошення незалежності України.

08.10.1991 р. – Закон про громадянство України.

07.11.1991 р. – Закон про державний кордон України.

01.12.1991 р. – Всеукраїнський референдум (підтвердження Акту проголошення незалежності України).

06.12.1991 р. – Закон про Збройні сили України.

28.06. 1996 р. – Прийняття Конституції України.

ЗАКОН УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Про мови в Українській РСР

(Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1989, Додаток до N 45, ст.631)

(Вводиться в дію Постановою ВР N 8313-11 від 28.10.89, ВВР, 1989, Додаток до N 45, ст. 632)

(Із змінами, внесеними згідно із Законами N 75/95-ВР від 28.02.95, ВВР, 1995, N 13, ст.85 N 94-IV (594-15) від 06.03.2003, ВВР, 2003, N 24, ст.159)

Українська РСР визнає життєдайність та суспільну цінність усіх національних мов і беззастережно гарантує своїм громадянам національно-культурні та мовні права, виходячи з того, що тільки вільний розвиток і рівноправність національних мов, висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння, культурного взаємозбагачення та зміцнення дружби народів.

Українська мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу.

Українська РСР забезпечує українській мові статус державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної майбутності.

Виховувати у громадян, незалежно від їхньої національної належності, розуміння соціального призначення української мови як державної в Українській РСР, а російської мови як мови міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР - обов'язок державних, партійних, громадських органів та засобів масової інформації республіки. Вибір мови міжособового спілкування громадян Української РСР є невід'ємним правом самих громадян.

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Завдання законодавства про мови в Українській РСР.

Законодавство Української РСР про мови має своїм завданням регулювання суспільних відносин у сфері всебічного

розвитку і вживання української та інших мов, якими користується населення республіки, в державному, економічному, політичному і громадському житті, охорону конституційних прав громадян у цій сфері, виховання шанобливого ставлення до національної гідності людини, її культури і мови, дальшого зміцнення дружби і співробітництва народів Союзу РСР.

Стаття 2. Державна мова Української РСР.

Відповідно до Конституції Української РСР (888-09, 254к/96-ВР) державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова.

Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя.

Республіканські і місцеві державні, партійні, громадські органи, підприємства, установи і організації створюють всім громадянам необхідні умови для вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею.

Стаття 3. Мови інших національностей в Українській РСР.

Українська РСР створює необхідні умови для розвитку і використання мов інших національностей в республіці.

В роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях проживання більшості громадян інших національностей (міста, райони, сільські і селищні Ради, сільські населені пункти, їх сукупність), можуть використовуватись поряд з українською і їхні національні мови.

У разі, коли громадяни іншої національності, що становлять більшість населення зазначених адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів, не володіють в належному обсязі національною мовою або коли в межах цих адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів компактно проживає кілька національностей, жодна з яких не становить більшості населення даної місцевості, в роботі названих органів і організацій може використовуватись українська мова або мова, прийнята для всього населення.

Стаття 4. Мови міжнаціонального спілкування.

Мовами міжнаціонального спілкування в Українській РСР є українська, російська та інші мови.

Українська РСР забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР.

Стаття 5. Право громадян користуватися будь-якою мовою.

Громадянам Української РСР гарантується право користуватися своєю національною мовою або будь-якою іншою мовою.

Громадянин вправі звертатися до державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій українською чи іншою мовою їх роботи, російською мовою або мовою, прийнятою для сторін.

Відмова службової особи прийняти і розглянути звернення громадянина з посиланням на незнання мови його звернення тягне за собою відповідальність за чинним законодавством.

Рішення по суті звернення оформляється українською мовою чи іншою мовою роботи органу або організації, до якої звернувся громадянин. За бажанням громадянина таке рішення може бути видане йому в перекладі російською мовою.

Стаття 6. Обов'язок службових осіб володіти мовами роботи органів і організацій.

Службові особи державних, партійних, громадських органів, установ і організацій повинні володіти українською і російською мовами, а в разі необхідності - і іншою національною мовою в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків.

Незнання громадянином української або російської мови не є підставою для відмови йому у прийнятті на роботу. Після прийняття на роботу службова особа повинна оволодіти мовою роботи органу чи організації в обсязі, необхідному для виконання службових обов'язків.

Стаття 7. Охорона фондів і пам'яток мови.

Українська РСР забезпечує примноження і збереженість фондів і пам'яток української мови, інших національних мов в науково-дослідних установах, архівах, бібліотеках, музеях, а також їхню охорону та використання.

(Стаття 7 із змінами, внесеними згідно із Законом N 594-IV (594-15) від 06.03.2003)

Стаття 8. Захист мов.

Будь-які привілеї чи обмеження прав особи за мовною ознакою, мовна дискримінація неприпустимі.

Публічне приниження чи зневажання, навмисне спотворення української або інших мов в офіційних документах і текстах, створення перешкод і обмежень у користуванні ними, проповідь ворожнечі на мовному ґрунті тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом.

КОМЕНТАР

В Україні одна державна мова – українська. У світі, нею користуються близько 45 млн. людей і вона належить до третього десятка найпоширеніших мов світу. За даними Всеукраїнського Перепису Населення України 2001 року, українську мову вважають за рідну 67,5 % населення України, що на 2,8 % більше, ніж за даними перепису населення 1989 року. Конституція України гарантує вільний розвиток мов національних та етнічних меншин що проживають на території України. Українською мовою вільно володіють 87,8% громадян. Найвищий відсоток осіб, які вільно володію українською мовою, спостерігається серед населення західних (99-89%), північних (99-95%) та центральних (понад 70%) областей. 29,6 % населення України вважають рідною російську мову. Російською мовою володіє дві третини населення України. Вона більше поширена на півдні та сході України. У великих містах сходу й півдня України помітна перевага російської мови в щоденному спілкуванні, незважаючи на значну частку населення, що вказало українську як рідну мову. За даними першого Всеукраїнського Перепису населення 2001 року, понад 85% українців (78% міських та 97% сільських жителів), близько 96% росіян та 92% кримських татар назвали рідною мову своєї національності. Загалом у більшості областей України простежується тенденція до збереження етнічними спільнотами мови своєї національності при поширенні дво- та багатомовності.

ДЕКЛАРАЦІЯ

про державний суверенітет України
(Д (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1990, N 31, ст.429)

Верховна Рада Української РСР, виражаючи волю народу України, прагнучи створити демократичне суспільство, виходячи з потреб всебічного забезпечення прав і свобод людини, шануючи національні права всіх народів, дбаючи про повноцінний політичний, економічний, соціальний і духовний розвиток народу України, визнаючи необхідність побудови правової держави, маючи на меті утвердити суверенітет і самоврядування народу України,

ПРОГЛОШУЄ

державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах.

I. САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Українська РСР як суверенна національна держава розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення.

Українська РСР здійснює захист і охорону національної державності українського народу.

Будь-які насильницькі дії проти національної державності України з боку політичних партій, громадських організацій, інших угруповань чи окремих осіб переслідуються за законом.

II. НАРОДОВЛАДДЯ

Громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України.

Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці.

Повновладдя народу України реалізується на основі Конституції Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до Верховної і місцевих Рад Української РСР.

Від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада Української РСР. Жодна політична партія, громадська

організація, інше угруповання чи окрема особа не можуть виступати від імені всього народу України.

III. ДЕРЖАВНА ВЛАДА

Українська РСР є самостійною у вирішенні будь-яких питань свого державного життя.

Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів Республіки на своїй території.

Державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову.

Найвищий нагляд за точним і однаковим виконанням законів здійснюється Генеральним прокурором Української РСР, який призначається Верховною Радою Української РСР, відповідальний перед нею і тільки їй підзвітний.

IV. ГРОМАДЯНСТВО УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Українська РСР має своє громадянство і гарантує кожному громадянину право на збереження громадянства СРСР.

Підстави набуття і втрати громадянства Української РСР визначаються Законом Української РСР про громадянство (1636-12).

Всім громадянам Української РСР гарантуються права і свободи, які передбачені Конституцією Української РСР (888-09) і нормами міжнародного права, визнаними Українською РСР.

Українська РСР забезпечує рівність перед законом усіх громадян Республіки незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Українська РСР регулює імміграційні процеси.

Українська РСР виявляє турботу і вживає заходів щодо охорони і захисту інтересів громадян Української РСР, які перебувають за межами Республіки.

V. ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ВЕРХОВЕНСТВО

Українська РСР здійснює верховенство на всій своїй території.

Територія Української РСР в існуючих кордонах є недоторканою і не може бути змінена та використана без її згоди.

Українська РСР самостійно визначає адміністративно-територіальний устрій Республіки та порядок утворення національно-адміністративних одиниць.

VI. ЕКОНОМІЧНА САМОСТІЙНІСТЬ

Українська РСР самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах.

Народ України має виключне право на володіння, користування і розпорядження національним багатством України.

Земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, весь економічний і науково-технічний потенціал, що створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету Республіки і використовуються з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян.

Українська РСР має право на свою частку в загальносоюзному багатстві, зокрема в загальносоюзних алмазному та валютному фондах і золотому запасі, яка створена завдяки зусиллям народу Республіки.

Вирішення питань загальносоюзної власності (спільної власності всіх республік) здійснюється на договірній основі між республіками - суб'єктами цієї власності.

Підприємства, установи, організації та об'єкти інших держав і їхніх громадян, міжнародних організацій можуть розміщуватись на території Української РСР та використовувати природні ресурси України згідно з законами Української РСР.

Українська РСР самостійно створює банкову (включаючи зовнішньоекономічний банк), цінову, фінансову, митну, податкову системи, формує державний бюджет, а при необхідності впроваджує свою грошову одиницю.

Вищою кредитною установою Української РСР є національний Банк України, підзвітний Верховній Раді Української РСР.

Підприємства, установи, організації та виробничі одиниці, розташовані на території Української РСР, вносять плату за використання землі, інших природних і трудових ресурсів, відрахування від валютних надходжень, а також сплачують податки до місцевих бюджетів.

Українська РСР забезпечує захист всіх форм власності.

VII. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА

Українська РСР самостійно встановлює порядок організації охорони природи на території Республіки та порядок використання природних ресурсів.

Українська РСР має свою національну комісію радіаційного захисту населення.

Українська РСР має право заборонити будівництво та припинити функціонування будь-яких підприємств, установ, організацій та інших об'єктів, які спричиняють загрозу екологічній безпеці.

Українська РСР дбає про екологічну безпеку громадян, про генофонд народу, його молодого покоління.

Українська РСР має право на відшкодування збитків, заподіяних екології України діями союзних органів.

VIII. КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК

Українська РСР є самостійною у вирішенні питань науки, освіти, культурного і духовного розвитку української нації, гарантує всім національностям, що проживають на території Республіки, право їх вільного національно-культурного розвитку.

Українська РСР забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя.

Українська РСР виявляє піклування про задоволення національно-культурних, духовних і мовних потреб українців, що проживають за межами Республіки.

Національні, культурні та історичні цінності на території Української РСР є виключно власністю народу Республіки.

Українська РСР має право на повернення у власність народу України національних, культурних та історичних цінностей, що знаходяться за межами Української РСР.

ІХ. ЗОВНІШНЯ І ВНУТРІШНЯ БЕЗПЕКА

Українська РСР має право на власні Збройні Сили.

Українська РСР має власні внутрішні війська та органи державної безпеки, підпорядковані Верховній Раді Української РСР.

Українська РСР визначає порядок проходження військової служби громадянами Республіки.

Громадяни Української РСР проходять дійсну військову службу, як правило, на території Республіки і не можуть використовуватись у військових цілях за її межами без згоди Верховної Ради Української РСР.

Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї.

Х. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Українська РСР як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні зносини з іншими державами, укладає з ними договори, обмінюється дипломатичними, консульськими, торговельними представництвами, бере участь у діяльності міжнародних організацій в обсязі, необхідному для ефективного забезпечення національних інтересів Республіки у політичній, економічній, екологічній, інформаційній, науковій, технічній, культурній і спортивній сферах.

Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах.

Українська РСР визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальноновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права.

* * *

Відносини Української РСР з іншими радянськими республіками будуються на основі договорів, укладених на принципах рівноправності, взаємоповаги і невтручання у внутрішні справи.

Декларація є основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції Республіки при укладанні міжнародних угод.

Принципи Декларації про суверенітет України використовуються для укладання союзного договору.

(Документ взято з сайту ВРУ - <http://zakon.rada.gov.ua>)

Прийнята Верховною Радою Української РСР
м. Київ, 16 липня 1990 року
N 55-XII

КОМЕНТАР

16 липня 1990 року Верховна Рада України ухвалила Декларацію про державний суверенітет України. Відтоді в літописі нашої держави розпочалася нова сторінка, новий відлік часу – епоха утвердження України як самостійної та незалежної країни.

Прийняття Декларації стало першим кроком до відновлення історичної справедливості, відродження української державності, ідеї соборності українського народу та його земель. Цей документ відкрив новий етап в історії нашого народу, проголосивши основні політичні, економічні, соціальні цілі, довгострокові перспективи розвитку Української держави. В Декларації було визначено найбільш принципові позиції, які орієнтували народ на створення самостійної, правової держави, на розвиток демократії, всебічне забезпечення прав і свобод людини. Вона стала тією цінністю, яка об'єднала суспільство у непростий час визначення свого майбутнього в серпневі дні 1991 року.

ПОСТАНОВА

ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Про проголошення незалежності України

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 38, ст.502)

(Документ взято з сайту Верховної Ради)

Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки **п о с т а н о в л я є**:

Проголосити 24 серпня 1991 року Україну незалежною демократичною державою.

З моменту проголошення незалежності чинними на території України є тільки її Конституція (888-09), закони, постанови Уряду та інші акти законодавства республіки. 1 грудня 1991 року провести республіканський референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності.

Голова Верховної Ради Української РСР

Л.КРАВЧУК

м. Київ, 24 серпня 1991 року

N 1427-XII

А К Т

ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

- продовжуючи тисячолітню традицію державотворення на Україні,
- виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,
- здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто

п р о г о л о ш у є

н е з а л е ж н і с т ь У к р а ї н и та створення самостійної української держави - УКРАЇНИ.

Територія України є неподільною і недоторканною.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

24 серпня 1991 року

КОМЕНТАР

Акт проголошення незалежності України - документ величезної історичної ваги, підтверджений всенародним референдумом 1 грудня 1991 р. Із 37885,6 тис. громадян України, котрі були внесені до списків для таємного голосування, взяли участь у голосуванні 31891,7 тис. (84,18%). Із них позитивно відповіли 28804,1 тис. виборців (90,92%). Зокрема, у Криму відповіли на запитання референдуму «Так, підтверджую» 54,19% громадян, у Севастополі – 57,07%; у Донецькій, Луганській, Одеській, Харківській областях підтвердили Акт про незалежність понад 80% виборців; в Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Волинській, Рівненській, Житомирській, Київській, Хмельницькій, Черкаській, Вінницькій областях за незалежність проголосувало понад 95%, у решті областей – понад 90% громадян. За результатами референдуму вже ні в кого не було сумніву в тому, що український народ хоче мати свою самостійну державу. Незалежність України була визнана всіма колишніми радянськими республіками, світовим співтовариством. Вона є закономірним наслідком багатовікового прагнення народу до власно національного державного життя.

Проголошення незалежності України стало своєрідною точкою відліку нового етапу історії України, поклало початок перехідного періоду, суть якого – у переході на якісно вищий рівень суспільного розвитку.

ВИТЯГ З КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ (Розділ 1. Загальні засади.)

(Розділ 11. Права, свободи та обов'язки людини та громадянина.)

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, N 30, ст. 141)

{Із змінами, внесеними згідно із Законом N 2952-VI (2952-17) від 01.02.2011, ВВР, 2011, N 10, ст.68 }

Верховна Рада України від імені Українського народу - громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі дійсного українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями, керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року (1427-12), схваленим 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням, приймає цю Конституцію - Основний Закон України.

Р о з д і л І

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ

Стаття 1. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Стаття 2. Суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною.

Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Стаття 4. В Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом.

Стаття 5. Україна є республікою.

Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

{Офіційне тлумачення положення частини другої статті 5 див. в Рішеннях Конституційного Суду N 6-рп/2005 (v006p710-05) від 05.10.2005, N 6-рп/2008 (v006p710-08) від 16.04.2008 }

Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

{Офіційне тлумачення положення частини третьої статті 5 див. в Рішеннях Конституційного Суду N 6-рп/2005 (v006p710-05) від 05.10.2005, N 6-рп/2008 (v006p710-08) від 16.04.2008 }

Ніхто не може узурпувати державну владу.

{Офіційне тлумачення положення частини четвертої статті 5 див. в Рішенні Конституційного Суду N 6-рп/2005 (v006p710-05) від 5.10.2005}

Стаття 6. Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Стаття 7. В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування.

Стаття 8. В Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Стаття 9. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова.

{Офіційне тлумачення частини першої статті 10 див. в Рішенні Конституційного Суду N 10-рп/99 (v010p710-99) від 14.12.99}

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

Стаття 11. Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Стаття 12. Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави.

Стаття 13. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству.

Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

Стаття 14. Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.

Стаття 15. Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова.

Цензура заборонена.

Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України.

Стаття 16. Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи - катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Стаття 17. Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України.

Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом.

Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкодження їх діяльності.

Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.

На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом.

На території України не допускається розташування іноземних військових баз.

Стаття 18. Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права.

Стаття 19. Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

{Офіційне тлумачення положення частини другої статті 19 див. в Рішенні Конституційного Суду України N 7-рп/2009 (v007p710-09) від 16.04.2009}

Стаття 20. Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

Державний Прапор України - стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.

Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України).

Державний Гімн України - національний гімн на музику М.Вербицького із словами, затвердженими законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Опис державних символів України та порядок їх використання встановлюються законом, що приймається не менш

як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Столицею України є місто Київ.

Р о з д і л І І

ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОBOB'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Стаття 22. Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані.

При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Стаття 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

Стаття 25. Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство.

Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі.

Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами.

Стаття 26. Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, - за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом.

Стаття 27. Кожна людина має невід'ємне право на життя.

Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави - захищати життя людини.

Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Стаття 28. Кожен має право на повагу до його гідності.

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам.

Стаття 29. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність.

Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

У разі нагальної необхідності запобігти злочинів чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою.

Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.

Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання.

Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого.

Стаття 30. Кожному гарантується недоторканність житла.

Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку.

Стаття 31. Кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо.

Стаття 32. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Стаття 33. Кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом.

Громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну.

Стаття 34. Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Стаття 35. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

Стаття 36. Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії а громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах.

Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Усі професійні спілки мають рівні права. Обмеження щодо членства у професійних спілках встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій.

Усі об'єднання громадян рівні перед законом.

Стаття 37. Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються.

Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань.

Не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.

Стаття 38. Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

{Офіційне тлумачення положення частини першої статті 38 див. в Рішенні Конституційного Суду N 7-рп/99 (v007p710-99) від 06.07.99}

Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Стаття 39. Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

{Офіційне тлумачення положення частини першої статті 39 див. в Рішенні Конституційного Суду N 4-рп/2001 (v004p710-01) від 19.04.2001}

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку - з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Стаття 40. Усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Стаття 41. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону.

Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості.

Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Стаття 42. Кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом.

Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.

Стаття 43. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб.

Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан.

Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.

Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення.

Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.

Стаття 44. Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

Порядок здійснення права на страйк встановлюється законом з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки, охорони здоров'я, прав і свобод інших людей.

Ніхто не може бути примушений до участі або до неучасті у страйку.

Заборона страйку можлива лише на підставі закону.

Стаття 45. Кожен, хто працює, має право на відпочинок.

Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і іробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом.

Стаття 46. Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Стаття 47. Кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону. Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

Стаття 48. Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло.

Стаття 49. Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

{Офіційне тлумачення положення частини третьої статті 49 див. в Рішенні Конституційного Суду N 10-рп/2002 (v010p710-02) від 29.05.2002}

Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя.

Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Стаття 51. Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї.

Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

Стаття 52. Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним.

Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом.

Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.

Стаття 53. Кожен має право на освіту.

Повна загальна середня освіта є обов'язковою.

Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

{Офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 див. в Рішенні Конституційного Суду N 5-рп/2004 (v005p710-04) від 04.03.2004}

Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Стаття 54. Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

Культурна спадщина охороняється законом.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами.

Стаття 55. Права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

{Офіційне тлумачення частини першої статті 55 див. в Рішенні Конституційного Суду N 9-зп (v009p710-97) від 25.12.97}

Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

{Офіційне тлумачення частини другої статті 55 див. в Рішенні Конституційного Суду N 6-зп (v006p710-97) від 25.11.97}

Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Стаття 56. Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Стаття 57. Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними.

Стаття 58. Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

{Офіційне тлумачення частини першої статті 58 див. в Рішенні Конституційного Суду N 1-рп/99 (v001p710-99) від 09.02.99}

Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.

{Офіційне тлумачення статті 58 див. в Рішеннях Конституційного Суду N 1-зп (v001p710-97) від 13.05.97, N 6-рп/2000 (v006p710-00) від 19.04.2000}

Стаття 59. Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця опомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

{Офіційне тлумачення частини першої статті 59 див. в Рішенні Конституційного Суду N 13-рп/2000 (v013p710-00) від 16.11.00}

{Офіційне тлумачення положення частини першої статті 59 "кожен має право на правову допомогу" див. в Рішенні Конституційного Суду N 23-рп/2009 (v023p710-09) від 30.09.2009}

Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура.

{Офіційне тлумачення частини другої статті 59 див. в Рішенні Конституційного Суду N 13-рп/2000 (v013p710-00) від 16.11.00}

{Офіційне тлумачення положення частини другої статті 59 "для ... надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура" див. в Рішенні Конституційного Суду N 23-рп/2009 (v023p710-09) від 30.09.2009}

Стаття 60. Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази.

За віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність.

Стаття 61. Ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.

Стаття 62. Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. У разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує

матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

Стаття 63. Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист.

Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

Стаття 64. Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України.

В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.

{Офіційне тлумачення статті 64 див. в Рішенні Конституційного Суду N 9-зп (v009p710-97) від 25.12.97}

Стаття 65. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України.

Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.

Стаття 66. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

Стаття 67. Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом.

Усі громадяни щорічно подають до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом.

Стаття 68. Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

КОМЕНТАР

З прийняттям Конституції України в основному завершилося юридичне оформлення української держави.

Політична реформа 2004 року

Для подолання гострої кризи 8 грудня 2004 року Верховна Рада ухвалила Закон України № 2222-IV «Про внесення змін до Конституції України» та (в пакеті до нього) про внесення змін до закону про вибори Президента (останні дозволили провести переголосування 2-го туру виборів Президента). Того ж дня Президент України Леонід Кучма підписав ці документи. Закон на основі проекту Симоненка–Медведчука про зміни до Конституції (про політичну реформу) передбачав перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління, формування уряду коаліцією депутатських фракцій, подовження терміну повноважень Верховної Ради до 5 років. Згідно з прикінцевими та перехідними положеннями закону, він мав набрати чинності з 1 вересня 2005 року в разі, якби на той час були ухвалені зміни до Конституції стосовно реформування системи місцевого самоврядування (законопроект 3207-1). Позаяк до 1 січня 2006 року ці зміни не були ухвалені, то (згідно з прикінцевими та перехідними положеннями) закон набув чинності самостійно з 1 січня 2006 року.

Після приходу до влади Віктора Януковича і Партії Регіонів 1 жовтня 2010 року Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції України, Закон «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року №2222-IV у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та прийняття. Згідно з рішенням КС, відповідний закон №2222 втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом цього рішення. Конституційний Суд України поновив чинність Конституції 1996 року та звернувся до органів державної влади з вимогою невідкладно привести українське законодавство у відповідність до Основного Закону в редакції від 28 червня 1996 року. 30 вересня 2010 року Конституційний Суд України скасував дію конституційних реформ, що були прийняті в 2004 році. З цієї дати знову діє Конституція 1996 року. 1 лютого 2011 року Верховна Рада України прийняла Закон України № 2952-VI «Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих

рад та сільських, селищних, міських голів», попередньо схвалений Верховною Радою України 19 листопада 2010 року. Закон набрав чинності 4 лютого 2011 року.

КОМЕНТАР

З 30 вересня 2010 р. Україна знову почала функціонувати як президентсько – парламентська республіка. У зв'язку із змінами, які відбулися за останні часи, постало питання про підготовку нової редакції Конституції України. Для реалізації цього завдання наказом Президента України В.Ф.Януковича створено Конституційну Асамблею під керівництвом Л.М.Кравчука.

ІІІ. ДЕРЖАВНА СИМВОЛІКА УКРАЇНИ

Державна символіка - зовнішня атрибутика країни у формі знаків, символів, кольорів тощо, яка репрезентує національно-державницьку ідею. Основними атрибутами державності є герб, гімн та прапор.

Історія

З найдавніших часів жовто-блакитні барви символізували Київську Державу ще до християнізації Русі. Після прийняття християнства ці кольори освячувалися образом животворного Хреста. З часів нашестя татарських орд Батия ця символізація зникла, але згодом відродилася в церковних оздобах, на гербах українських міст. Майже всі герби міст Київщини й України загалом обрамлялися жовто-блакитними кольорами. З XVIII століття полкові й сотенні козацькі прапори Війська Запорозького все частіше виробляються з блакитного полотнища, на якому жовтою фарбою наносять хрест, зорі, зброю, постаті святих.

Державний герб УНР (тризуб на синьому тлі) був ухвалений 12 лютого 1918 Малою Радою в Коростені. 22 березня 1918 тризуб та жовто-блакитний прапор були затверджені Центральною Радою. За гетьманського уряду П.Скоропадського порядок кольорів у прапорі було змінено на синьо-жовтий. У 1917-1920 рр. гімн "Ще не вмерла Україна" (музика М.Вербицького, текст П.Чубинського) як єдиний державний гімн законодавче не був затверджений, використовувалися й інші гімни.

Процес розробки зовнішньої атрибутики сучасної Української держави також не завершений. 15 січня 1992 музична

редакція Державного гімну була затверджена Верховною Радою України. 28 січня 1992 постановою ВР державним прапором України затверджено синьо-жовтий стяг, а 19 лютого 1992 ВР затвердила тризуб як малий герб України та головний елемент великого Державного герба.

Державний Прапор України

“Державний Прапор України - стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.”

Стаття 20, Розділ I Конституції України

Малий Державний Герб України

Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома ретинами від конституційного складу Верховної Ради України. Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України).

Стаття 20, Розділ I Конституції України

КОМЕНТАР

З найдавніших часів тризуб шанується як магічний знак, свого роду оберіг. Це зображення археологи зустрічали у багатьох пам'ятках культури, датованих першими століттями нашої ери. Відомий серед народів Сходу і Середземномор'я з найдавніших часів, на українських землях з II ст. Існує до 30 теорій походження і значення тризуба (сокіл, якір, символ триєдинства світу тощо). Тризуб, родовий знак Рюриковичів часів Київської Русі. Перша згадка у літописах про ці знаки належить до X століття. Посли київського князя Ігоря (912-945 рр.) при укладанні договору з візантійцями мали свої печатки з тризубами. За часів Київської Русі тризуб стає великокнязівським знаком - його зображення археологи знаходять на монетах, печатках, посуді, цеглі, настінних розписах. Київський князь Володимир Святославович (980-1015 рр.) карбував тризуб на монетах, де з одного боку зображувався портрет володаря, а з іншого - тризуб і напис "Володимир на столі, а це його серебро". Тризуб символізував поділ Всесвіту на небесне, земне й потойбічне, поєднання Божественного, Батьківського й

Материнського - священних начал, трьох природних стихій - повітря, води й землі.

У грудні 1917 Українська Центральна Рада прийняла тризуб в якості герба УНР. Фактично це було схвалено 18 січня 1918, а 1 березня проголошено закон про герб, на виконання якого 22 березня 1919 було викладено опис герба з тризубом як головним його елементом. З 22 січня 1919 згідно з законом про Злуку тризуб увійшов у крайовий герб Західної області УНР. Залишався він головним елементом герба гетьманської держави П.Скоропадського, а також Директорії.

Уперше конституційне тризуб був оформлений як державний герб у травні 1920 Всеукраїнською Національною Радою, а вдруге, спеціальною "Урядовою Комісією по виготовленню Конституції Української Держави" 1 жовтня того ж року. У 1939 тризуб став державним гербом Карпатської Русі, що проголосила самостійність після розпаду Чехословацької республіки.

У радянській Україні тризуб піддавався офіційній дискредитації, попри це залишаючись символом національно-визвольного руху.

Великий герб України

Великого Державного герба в Україні ще не затверджено.

У січні 2001 року до Верховної Ради України надійшов законопроект "Про великий Державний герб України (реєстр. №5274-1).

Документом пропонується затвердити великий Державний герб України, який є зображенням на синьому щиті золотого Знаку Княжої Держави Володимира Великого (малого Державного герба України); над щитом - відтворення великокняжого вінця і синьо-золотого шатра. По обидва боки щита від щита зображено щитотримачів: справа - золотого лева, зліва - козака з мушкетом. Під щитом - стрічка, що поєднує національні кольори, - синій та жовтий; під стрічкою - золоті колоски пшениці, скріплені кетягом калини. Як вказується у пояснювальній записці до великого Державного герба України, його автори пропонують обрати згідно з Конституцією основними елементами майбутнього головного символу країни елементи, що відображають складний історичний шлях розвитку української державності, що відповідають канонам світової геральдики, потребам найновітнішої історії і правовим нормам.

Автори ескізу великого Державного герба України зазначають, що він має стати символом новітньої української держави, який фокусує в собі основні етапи його становлення і багатовікового розвитку, служить втіленням провідної національної ідеї - ідеї соборності українських земель і їх демократичного республіканського ладу

Державний Гімн України

Державний Гімн України - національний гімн на музику М.Вербицького із словами, затвердженими законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України".

Стаття 20, Розділ I Конституції України

КОМЕНТАР

6 березня 2003 року Верховна Рада України ухвалила Закон "Про Державний гімн країни", запропонований президентом Леонідом Кучмою. Законопроектом пропонувалося затвердити як Державний гімн Національний гімн на музику Михайла Вербицького зі словами тільки першого куплета і приспіву пісні Павла Чубинського «Ще не вмерла Україна». У той же час перша строфа гімну, згідно з пропозицією президента, звучатиме «Ще не вмерла України і слава, і воля».

Цей закон підтримали 334 народних депутати, проти висловилися 46 з 433, що зареєструвалися для голосування. Не брали участі в голосуванні фракції Соцпартії і Компартії.

З прийняттям цього закону Стаття 20 Конституції України набула завершеного вигляду. Національний гімн на музику М.Вербицького отримав слова, віднині затвержені законом.

КОМЕНТАР

Державні символи Президента України

З метою запровадження атрибутів української державності Указом Президента від 29 листопада 1999 року, було постановлено, що офіційними символами глави держави є: Прапор (штандарт) Президента України, Знак Президента України, Гербова печатка Президента України, Булава Президента України.

IV. ДЕРЖАВНІ СВЯТА В УКРАЇНІ

- 1 січня – Новий рік
- 7 січня – Різдво Христове
- *22 січня – День Соборності України
- 8 березня – Міжнародний жіночий день
- 24 квітня – Пасха (Великдень)
- 1 і 2 травня – День міжнародної солідарності трудящих
- 9 травня – День Перемоги
- 12 червня – Трійця (П'ятидесятниця)
- 28 червня – День Конституції України
- 24 серпня – День незалежності України

Примітка:

*День Соборності України є робочим днем.

V. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В УКРАЇНІ

Згідно з інформацією Міністерства юстиції України на листопад 2010 року в Україні офіційно зареєстровані 185 політичних партій. В останніх виборах до Верховної Ради брали участь 107 політичних партій, 16 з яких стали парламентськими.

№№	Дата реєстрації	Назва партії
1	5 листопада 1990	Українська республіканська партія «Собор»
2	15 січня 1991	Українська селянська демократична партія
3	24 травня 1991	Партія зелених України
4	28 червня 1991	Демократична партія України
5	10 жовтня 1991	Ліберальна партія України
6	25 листопада 1991	Соціалістична партія України
7	3 березня 1992	Селянська партія України
8	17 липня 1992	Ліберально-демократична партія України
9	30 жовтня 1992	Українська національна консервативна партія
10	23 листопада 1992	Християнсько-демократична партія України
11	26 січня 1993	Конгрес українських націоналістів
12	1 лютого 1993	Народний рух України
13	4 березня 1993	Соціал-демократична партія України
14	14 травня 1993	Партія «Віче»

15	21 травня 1993	Партія відродження села
16	10 червня 1993	Слов'янська партія
17	5 жовтня 1993	Комуністична партія України
18	17 листопада 1993	Політична партія «Організація українських націоналістів»
19	22 березня 1994	Політична партія «Всеукраїнське об'єднання "Громада"»
20	22 грудня 1994	Народно-демократична партія патріотів України
21	2 серпня 1995	Християнсько-ліберальна партія України
22	16 жовтня 1995	Всеукраїнське об'єднання «Свобода»
23	25 січня 1996	Партія національно-економічного розвитку України
24	30 травня 1996	Народно-демократична партія
25	1 липня 1996	Соціал-демократична партія України (об'єднана)
26	9 липня 1996	Прогресивна соціалістична партія України
27	30 грудня 1996	Народна партія
28	21 березня 1997	Партія «Жінки України»
29	27 березня 1997	Партія «Християнсько-демократичний союз»
30	11 червня 1997	Партія «Союз»
31	11 червня 1997	Всеукраїнська партія трудящих
32	7 липня 1997	Партія захисників вітчизни
33	24 липня 1997	Республіканська християнська партія
34	29 вересня 1997	Українська національна асамблея
35	24 жовтня 1997	Партія «Реформи і порядок»
36	6 листопада 1997	Партія регіонів
37	25 листопада 1997	Партія мусульман України
38	16 січня 1998	Партія радикального прориву
39	19 січня 1998	Партія «Народний блок»
40	20 січня 1998	Партія «За права людини»
41	30 вересня 1998	Партія «Русько-український союз»
42	20 жовтня 1998	Всеукраїнська чорнобильська народна партія «За добробут та соціальний захист народу»
43	26 жовтня 1998	Партія «Єдина Україна»
44	12 грудня 1998	Українська соціал-демократична партія

45	31 грудня 1998	Патріотична партія України
46	4 січня 1999	Політична партія малого і середнього бізнесу України
47	11 січня 1999	Політична партія «Держава»
48	26 січня 1999	Політична партія «Селянська Україна»
49	30 березня 1999	Партія «Громадська сила»
50	30 квітня 1999	Всеукраїнське політичне об'єднання «Єдина родина»
51	13 травня 1999	Політична партія «Народна самооборона»
52	20 травня 1999	Політична партія «Ліберальна Україна»
53	11 червня 1999	Партія «Демократичний союз»
54	9 липня 1999	Політична партія «Молода Україна»
55	30 серпня 1999	Політична партія «Сильна Україна»
56	3 вересня 1999	Молодіжна партія України
57	16 вересня 1999	Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»
58	24 вересня 1999	Єдиний центр
59	2 листопада 1999	Партія вільних демократів
60	11 листопада 1999	Партія пенсіонерів України
61	3 грудня 1999	Політична партія «Всеукраїнське об'єднання "Центр"»
62	13 грудня 1999	Партія «Родина»
63	16 грудня 1999	Всеукраїнська партія «Нова сила»
64	23 грудня 1999	Партія «Солідарність жінок України»
65	31 грудня 1999	Українська народна партія
66	1 лютого 2000	Народна партія вкладників та соціального захисту
67	4 лютого 2000	Українська партія «Єдність»
68	14 березня 2000	Зелена партія України
69	20 квітня 2000	Партія промисловців та підприємців України
70	4 травня 2000	Політична партія «За Україну!»
71	5 травня 2000	Всеукраїнська партія миру і єдності
72	18 травня 2000	Партія «Справедливість»
73	21 червня 2000	Політична партія «Трудова Україна»
74	6 липня 2000	Партія «Прагматичний вибір»
75	23 серпня 2000	Всеукраїнська партія народної довіри
76	1 вересня 2000	Партія «Націонал-демократичне об'єднання

		"Україна"»
77	9 листопада 2000	Комуністична партія України (оновлена)
78	22 грудня 2000	Народний рух України за єдність
79	29 грудня 2000	Українська політична партія «Християнський рух»
80	14 лютого 2001	Політична партія «Нова політика»
81	20 березня 2001	Зелена екологічна партія України «Райдуга»
82	22 березня 2001	Партія «Солідарність»
83	27 березня 2001	Українська морська партія
84	30 березня 2001	Всеукраїнська партія духовності і патріотизму
85	30 березня 2001	Всеукраїнське політичне об'єднання «Жінки за майбутнє»
86	30 березня 2001	Комуністична партія робітників і селян
87	30 березня 2001	Партія «Руський блок»
88	8 червня 2001	Політична партія «Партія правозахисту»
89	1 серпня 2001	Політична партія «Вітчизна»
90	29 листопада 2001	Політична партія «Партія екологічного порятунку "ЕКО 25%"»
91	11 грудня 2002	Соціально-екологічна партія «Союз. Чорнобиль. Україна.»
92	28 грудня 2002	Політична партія «Союз анархістів України»
93	5 червня 2003	Політична партія України «Русь Єдина»
94	7 листопада 2003	Всеукраїнська Політична партія – Екологія та Соціальний захист
95	15 червня 2004	Партія «Відродження»
96	7 липня 2004	Соціально-християнська партія
97	5 серпня 2004	Всеукраїнська політична партія «БРАТСТВО»
98	1 вересня 2004	Партія «Народна влада»
99	13 жовтня 2004	Партія державного нейтралітету України
100	23 грудня 2004	Партія «Соціалістична Україна»
101	29 грудня 2004	Політична Партія «Сила і честь»
102	18 січня 2005	Політична Партія «Всеукраїнський патріотичний союз»
103	30 січня 2005	Політична партія «Третя Сила»
104	16 лютого 2005	Партія «Наш Дім Україна»
105	17 лютого 2005	Політична партія «"КМКС" Партія угорців України»

106	17 лютого 2005	Українська партія честі, боротьби з корупцією та організованою злочинністю
107	25 лютого 2005	Народна екологічна партія
108	11 березня 2005	Республіканська партія України
109	14 березня 2005	Політична партія «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка»
110	14 березня 2005	Політична партія «Нова демократія»
111	18 березня 2005	Партія Народної Дії «НАДІЯ»
112	22 березня 2005	Політична партія «Наша Україна»
113	23 березня 2005	Громадянська партія «ПОРА»
114	24 березня 2005	Демократична партія угорців України
115	24 березня 2005	Політична партія «Громадянська позиція»
116	24 березня 2005	Політична партія «Україна соборна»
117	24 березня 2005	Українська партія «Зелена планета»
118	25 березня 2005	Партія «Громадянська солідарність»
119	25 березня 2005	Партія Труда
120	25 березня 2005	Політична партія «Європейська платформа»
121	25 березня 2005	Політична партія «Інформаційна Україна»
122	25 березня 2005	Політична партія «Совість України»
123	25 березня 2005	Політична партія «Справедлива Україна»
124	25 березня 2005	Українська Консервативна партія
125	20 липня 2005	Партія «Селянський блок "Аграрна Україна"»
126	14 лютого 2006	Політична партія «Соціал-Патріотична Асамблея Слов'ян»
127	11 квітня 2006	Політична партія «Народно-трудоий союз України»
128	10 липня 2006	Політична партія «Спільна дія»
129	3 серпня 2006	Політична партія «Європейська партія України»
130	15 вересня 2006	Політична партія «Велика Україна»
131	15 вересня 2006	Політична партія «Ліберально-гуманістична партія "Товариш"»
132	14 листопада 2006	Аграрна партія України
133	29 листопада 2006	Політична партія «Козацька слава»
134	13 грудня 2006	Політична партія «Політичне об'єднання "Пряма дія"»

135	21 грудня 2006	Українська республіканська партія
136	27 грудня 2006	Українська партія
137	20 січня 2007	Політична партія «Українські соціал-демократи»
138	6 березня 2007	Партія селян
139	13 квітня 2007	Партія «Київська Русь»
140	26 червня 2007	Політична партія «Фронт змін»
141	14 січня 2008	Політична партія «Права воля України»
142	28 січня 2008	Політична партія «Союз Лівих Сил»
143	1 лютого 2008	Політична партія «Партія нового покоління України»
144	5 травня 2008	Всеукраїнська козацька партія
145	7 травня 2008	Політична партія «РУСИЧИ»
146	10 червня 2008	Політична партія «Партія Козаків України»
147	10 червня 2008	Політична партія «Козацька Українська Партія»
148	18 липня 2008	Політична партія «Україна майбутнього»
149	4 вересня 2008	Політична партія «Пробудження»
150	2 жовтня 2008	Політична партія «Народна воля»
151	2 жовтня 2008	Політична партія «Самоврядна Українська держава»
152	2 жовтня 2008	Політична партія «Партія захисту прав людини»
153	16 жовтня 2008	Політична партія «Зелені»
154	23 жовтня 2008	Політична партія «Кияни передусім!»
155	24 жовтня 2008	Політична партія «Єдина Країна»
156	28 жовтня 2008	Політична партія «Громадянський рух України»
157	28 жовтня 2008	Політична партія «Руська Єдність»
158	18 листопада 2008	Прогресивно-Демократична Партія України
159	17 грудня 2008	Політична партія «Правда»
160	12 січня 2009	Політична партія «Право і справедливість»
161	14 січня 2009	Політична партія «Аграрно-Промисловий Союз»
162	16 березня 2009	Політична партія «Партія "Народний порядок"»
163	25 березня 2009	Політична партія «Український

		Республіканський Альянс»
164	27 березня 2009	Політична партія «Українська платформа»
165	13 квітня 2009	Політична партія «Всеукраїнська партія "Дітей війни"»
166	14 квітня 2009	Політична партія «Діти війни "Народна партія України"»
167	20 квітня 2009	Політична партія «Наш Дім»
168	22 квітня 2009	Політична партія «Рідне місто»
169	9 липня 2009	Політична партія «Партія сильної влади»
170	9 липня 2009	Політична партія «Справедлива країна»
171	13 липня 2009	Політична партія «Партія місцевого самоврядування»
172	22 січня 2010	Політична партія «Праведність»
173	26 березня 2010	Інтернет партія України
174	2 квітня 2010	Політична партія «Партія "Народний захист"»
175	2 квітня 2010	Політична партія «Захист»
176	23 квітня 2010	Політична партія «Закон і порядок»
177	23 квітня 2010	Політична партія «Твоя Україна»
178	30 квітня 2010	Політична партія «За справедливість та добробут»
179	30 квітня 2010	Політична партія «Народна сила»
180	27 травня 2010	Політичне об'єднання «Рідна Вітчизна»
181	6 червня 2010	Політична партія «Молодь до ВЛАДИ»
182	14 червня 2010	Політична партія «Ведуча сила»
183	8 вересня 2010	Політична партія «Партія української молоді»
184	28 вересня 2010	Політична партія «Українська радикально-демократична партія»
185	28 вересня 2010	Політична партія «Козацька Народна Партія»

Перелік політичних партій, зареєстрованих у 2011 році:

16.03.11 № 191-п.п ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ "НОВЕ ЖИТТЯ"

12.04.11 № 192-п.п Політична партія "Мерітократична партія України"

19.04.11 № 193-п.п Політична партія "Міст"

04.05.11 № 194-п.п Політична партія "Відродження та розвиток"

04.05.11 № 195-п.п Політична партія "Народна ініціатива"

(Єдиний реєстр громадських формувань. <http://www.minjust.gov.ua/0/499>)

КОМЕНТАР

Політичні партії створюються головним чином для боротьби за владу, її утримання та реалізацію через владу як своїх вузько-партійних, так і загальнодержавних інтересів. Наявність такої великої кількості політичних партій (189) і, головним чином, невеликих за своєю чисельністю, свідчить про суттєвий політичний розкол суспільства, розпорошення політичних сил, їх конкуренцію між собою та конфронтацію, залежність від більш чисельніших і політично потужніших партійних організацій, іноді штучний характер їх формування і відсутність будь якого суттєвого впливу на розвиток політичних процесів в суспільстві. Дуже часто такі дрібні (кишенькові) партії утворюються перед виборами з метою послаблення позицій інших політичних сил. За останні роки у зв'язку з такою ситуацією партії стали блокуватися між собою з метою проходження до Парламенту під час виборів. Найбільш потужними партіями сучасної України є: Партія Регіонів, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», Комуністична Партія України, Партія «Народна Самооборона», Партія «Наша Україна» та політичні блоки: Блок Литвина, Блок Юлії Тимошенко, Блок «Наша Україна – Народна Самооборона».

VI. ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ

КОМЕНТАР

На сьогодні в Україні за даними Мінюсту нараховується 3213 громадські організації, які представляють широкий спектр різноманітних інтересів громадян. Наявність такої кількості організацій є свідотством: лібералізації та поступової демократизації суспільства; формування громадянського суспільства; намагання через свої організації тиснути на владу та контролювати її дії, впливати на соціальне, економічне та політичне становище в Україні; реалізації республіканської форми організації державного життя.

Разом з тим, кількість організацій не завжди є свідченням їх якісної діяльності: зайва заформалізованість, бюрократизація окремих організацій, відсутність між організаційної координації, пасивність керівництва, дуже часто їх відрив від рядових членів,

тощо - є негативними факторами, які гальмують процес формування в Україні громадянського суспільства.

VII. НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

За національним складом Україна відноситься до багатонаціональних держав. Українці становлять абсолютну більшість населення України. Більшість українців проживає на своїх етнічних землях, де сформувався український народ. На цих землях українці завжди мали чисельну перевагу над іншими національними та етнічними групами. За даними першого всеукраїнського перепису населення 2001 року, в Україні проживало 37,5 млн українців, або 77,8% від загальної чисельності населення держави. Українці становлять абсолютну більшість (понад 90%) у 13 з 27 регіонів України та переважну більшість (70-90%) – в 7 регіонах. Частка українців знижується до 60% лише у двох областях Донбасу та Одеській області. І тільки в Автономній Республіці Крим частка українців не досягає 50% і становить 24,3%. Майже моноетнічною є Тернопільська область, у якій українці становлять 97,8% населення області.

Поряд з українцями на території держави проживає понад 100 національностей. За даними першого всеукраїнського перепису населення 2001 року, найчисельнішою етнічною меншиною в Україні є росіяни. Вони становлять близько 17,3% загальної чисельності населення України. Найбільше росіян проживає в Автономній Республіці Крим. Це єдиний регіон України, де вони становлять більшість (58,3%). До 40% загальної чисельності населення регіонів становлять росіяни в Луганській та Донецькій областях і представляють близько третини усіх росіян України. З 1897 року по 2001 чисельність росіян в межах сучасної України збільшилась на 374,1%.

Близько 5% населення України представлене західними (поляки, чехи, словаки) та південними (болгари) слов'янами, романомовними (молдавани та румуни), фіноугорцями (угорці та естонці), тюркомовними (татари, кримські татари, азербайджанці та гагаузи) народами. До окремих етнічних спільнот належать в Україні євреї, вірмени та греки.

Проте кількість населення кожної з названих національностей в Україні не досягає 1% загальної чисельності населення держави. За регіонами ці показники виглядають інакше. Так, 12% населення Автономної Республіки Крим становлять кримські татари; 1,6% населення Донецької області – греки; 3,5% населення Житомирської та 1,6% – Хмельницької областей – поляки. В Закарпатській області в структурі населення 12,1% становлять угорці, 1,1% – цигани, 2,6% – румуни, на яких у Чернівецькій області припадає 12,5%. У Запорізькій та Одеській областях проживають болгари (1,4 та 6,1% відповідно). Молдавани становлять 5% населення Одеської та понад 7% – Чернівецької областей.

Етнічні групи в Україні станом на 2001 рік

Національність	Чисельність, тис	Частка, %
Українці	37541,7	77,8
Росіяни	8334,1	17,3
Білоруси	275,8	0,6
Молдавани	258,6	0,5
Кримські татари	248,2	0,5
Болгари	204,6	0,4
Угорці	156,6	0,3
Румуни	151,0	0,3
Поляки	144,1	0,3
Євреї	103,6	0,2
Вірмени	99,9	0,2
Греки	91,5	0,2

На початок XXI століття, кількість населення України продовжує скорочуватись, з 2001 року по 2010 рік чисельність населення України зменшилась на 5,1%. Станом на 1 лютого 2011 року чисельність населення України становила 45760,1 тис. мешканців. З початку року чисельність населення скоротилась на 18,5 тис. осіб (-4,7 на 1000). За січень 2011 року народилось 41.1 тис. дітей, померло 61.0 тис. осіб. Природне скорочення склало 19.9 тис.чол. Міграційний приріст за цей період склав +1.5 тис. осіб. На 1 лютого 2011 року міське населення складало 31432.6 тис.(68.6%), сільське 14327.5 тис.(<http://uk.wikipedia.org/>).

VIII. ІСТОРІЯ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ

Усю історію України з точки зору державотворення умовно можна поділити на два великі, але не рівнозначні за часом періоди: додержавний та державотворчий.

У свою чергу, державотворчий процес на території України мав свою внутрішню періодизацію. Також умовно можна виділити: дослов'янський період, давньослов'янський період, слов'яно-руський період, русько-український період, україно-малоросійський період, український період. В свою чергу, кожен період підрозділяється на підперіоди і індефікується тільки йому властивими рисами.

Перші державні утворення (прадержави, держави первинного типу, держави військової демократії, вождистські держави – це одне й теж саме) на теренах України з'явилися в епоху бронзи – близько 3 тис. до н.е. Є підстави вважати першим державним утворенням на території України конфедеративний союз племен трипільської культури. Саме з того часу процес формування держав, їх трансформації та модернізації носив безперервний характер.

Певний досвід державотворення накопичувався в давнину і за часів панування на території України кочових племен та їх вождистських держав: Кіммерії, Скіфії, Сарматії, готської держави та інш. Первинна демократія цих держав знаходила свій вираз в: загальноплеменних зборах, на яких вирішувалися найбільш важливі питання життєдіяльності суспільства; виборах вождів громад; формуванні ради вождів союзних племен; виборах єдиного союзного - верховного вождя.

Північне Причорномор'я з 7 ст. до н.е. по 4 ст. н.е. було складовою середземноморського античного світу із своїми грецькими містами – полісами, містами – державами. Ольвія, Херсонес, Пантикапей дали зразки республіканського політичного устрою, Боспорське царство було монархією із імперськими задатками. Політія (Ольвія, Херсонес) та аристократія (Пантикапей) визнавалися давніми греками найкращими формами політичного правління. Грецькі міста-держави втягували в орбіту своїх політичних, економічних, культурних стосунків місцеві племена, в тому числі і давньослов'янські, сприяли їх розвитку та накопиченню певного історичного досвіду в соціальній та політичній сферах. В

наступні часи, раннього середньовіччя, цю роль виконувала Візантійська імперія, з якою слов'янські племена достатньо тісно контактували по різних, в т.ч. політичних (державотворчих) напрямках.

Зарубінецька та черняхівська археологічні культури репрезентують, хоча і спірно, давньослов'янські племена початку 1 тис.н.е. на території України, які були тісно пов'язані з іншим давньослов'янським світом. Дослідження цих археологічних культур дало підстави стверджувати про зародження в них ранньокласового суспільства і формування ранньодержавних форм життя – військово-політичних племінних багатоетнічних союзів. Таким чином, давні слов'яни в силу різних причин втягувалися в процес власного державотворення, синтезували досвід попередників і накопичували свій.

У середині 1 тис.н.е. в територіальних межах сучасної України утворюються два значних військово-політичних слов'янських союзи: антський та дулібський. Воєнно-політичні слов'янські об'єднання одержали назву «Славій» або «Славіній». «Славінії» виступали перехідною формою від військово-політичних територіальних союзів до держав із спадковим характером влади.

Слов'яно-руський період державотворення репрезентують політичні центри східнослов'янської спільності: Куявія (Куяба), Славія, Артанія, а пізніше – могутні політичні об'єднання – Подніпровська «Київська Руська Земля» та Північна «Новгородська Руська Земля», які були відомі далеко за межами тогочасного східнослов'янського світу.

Руський період державотворення (кінець 9 ст.- середина 16 ст.) представлений великою могутньою державою імперського типу Руссю київською, в наступному - Руссю Галицько-Волинською та Руссю литовською. Русь київська представляла з себе унікальний для тогочасної Європи політичний організм з потужною економікою, високорозвиненою культурою, сильними збройними дружинними формуваннями, впливовим міжнародним авторитетом, великою територією, поліетнічним населенням. Вона пройшла всі основні фази державотворення: від княжо-дружинного ладу з військовою демократією до ранньомонархічних форм устрою та правління, від централізаторських тенденцій до конфедерації удільних

князівств, від звичаєвого права до писаного закону «Руська Правда». Русь Галицько-Волинську – правонаступницю Русі Київської – недарма називають королівством. Історія цієї держави свідчить про її різнопланові євроінтеграційні стосунки і широкомасштабні міжнародні ініціативи. Русь литовська утворилася внаслідок експансіоністської політики князівства литовського. Вона перейняла досвід державотворення двох своїх попередниць – Русі Київської та Русі Галицько-Волинської і зберігала руську державність більш ніж століття.

Люблінська унія (1569 р.) поклала край руському періоду державотворення. Колишні землі Русі литовської відійшли до Польщі, а населення руське зазнало національного, соціального, релігійного, культурного гноблення, повного політичного та юридичного безправ'я. Як реакція на таке становище, як спосіб самозбереження, як інструмент національного та соціального визволення – виникнення в середині 16 ст. військово-політичної організації – Запорозької Січі – зародка майбутньої Української Козацької держави. Запорозька Січ мала всі ознаки державної організації- центральні та місцеві органи влади, збройні сили, свою символіку, свою територію, проводила різнопланову зовнішньополітичну діяльність, суттєво впливала на міжнародні політичні стосунки. Запорозьку Січ недарма називають «державою в державі». Запорозька Січ мала всі риси козацької демократичної республіки, а засновники цієї республіки – козаки – виступали ідеалом вольності для всього русько-українського народу.

Національно-визвольна війна (національна революція) середини 17 ст. поставила на порядок денний питання про утворення незалежної, соборної, республіканської, демократичної, буржуазної, козацько- селянської держави. Юридичною основою для формування такої держави послугувала Зборівська (1649 р.) угода між Польщею та Україною малоросійською, як її неофіційно називав керівник національно-визвольного змагання, вождь національної революції Б.Хмельницький. Офіційна назва молоді держави – Військо Запорозьке Низове. Землі колишніх польських воєводств – Київського, Чернігівського та Брацлавського утворили територію української держави, на якій йшов процес формування центральних і місцевих органів влади, адміністративно –

територіального розмежування, подальшого формування власних збройних сил, визначення основних векторів зовнішньополітичної діяльності, державної ідеології, зовнішніх ознак - символів. На жаль, певна частина етнічної української території залишилася поза межами Козацької держави і Богданова ідея соборності українських земель залишилася не реалізованою. Не реалізованою залишилася і ідея незалежності.

За вимушеною історичними обставинами Переяславською (1654 р.) угодою між Військом Запорозьким Низовим і Московським царством новоутворена держава здобула політичний статус «Автономії». Під час політичного керівництва цією державою Б.Хмельницьким вона здійснила поступовий перехід від демократичної республіки до олігархічно-аристократичної з тенденцією формування династичної монархічної влади – влади династії Хмельницьких.

Після смерті Б.Хмельницького політична еліта Війська Запорозького Низового поставила свої політичні амбіції вище державних національних інтересів, розпочала між собою боротьбу за владу, розв'язала громадянську війну, сприяла інтервенції в Україну військ сусідніх держав, нехтувала інтересами рядових козаків і селян і, в кінці-кінців, призвела не тільки до політичного, але й до територіального розколу держави, ліквідації державності на землях Правобережної України і входження її до складу Польщі з відновленням на цих землях попередніх антиукраїнських порядків і обмеження політичної автономії на землях Лівобережної України із Києвом на Правобережжі у складі Російської держави. Землі тогочасної Південної України відійшли до Османської імперії.

Лівобережна Україна разом із Правобережним Києвом склали територію автономної держави Гетьманщини у складі Російської імперії, яка проіснувала в постійно обмеженому стані до 80-х рр. 18 ст.. Наприкінці 18 ст. землі і населення Гетьманщини, Запорозької Січі, Слобідської, Південної України та Правобережної України були включені до складу Російської імперії з втратою власної політичної організації. Західноукраїнські землі та їх населення були приєднані до Австрійської, а в наступному – Австро-угорської імперії, фактично, на правах аграрно-сировинного додатку.

Увійшовши до складу інших держав український народ не залишився поза межами державного життя, державотворення та різноманітних впливів на економіку, культуру та політичну ситуацію в них.

Якісно новий період безпосередньо українського державотворення припадає на початок 20 ст., коли в ході Першої Світової війни, соціальної революції в Російській імперії, національної революції в Україні на політичній мапі з'являється українська держава із своєю територією, органами влади, міжнародними стосунками. Дуже складна зовнішньополітична ситуація того часу в загалі і, для новонародженої української держави, зокрема, катастрофічне внутрішнє становище, амбіційність особистісного характеру державної політичної еліти, слабкий рівень національної свідомості більшості населення України, антиукраїнська діяльність загальноросійських політичних партій, окупація території України військовими силами різних держав, тощо - унеможливлювало довготривале існування Української народної республіки. Вона проіснувала з березня 1917 р. до кінця квітня 1918 р. Традиційна для більшості політичної еліти ідея автономності державного життя українців була похована в наслідок соціалістичної революції в Росії. Центральна Рада – вищий законодавчий орган УНР – проголосила своїм 4-м Універсалом Українську народну республіку незалежною, рівноправною з іншими державами. Аналізуючи зміст Універсалів ЦР з точки зору державотворення, можна простежити трансформацію політичних поглядів її членів: від ідеї національно-територіальної автономії (1 і 2 Універсали) через ідею федералізму (3 Універсал) до усвідомлення ідеї національно-державної незалежності (4 Універсал); від ідеї можливого соціалістичного шляху розвитку молодій Українській державі до ідеї руху УНР в буржуазному напрямку; від ідеї республіки Рад до ідеї парламентарної держави. Стабільними залишалися ідеї державності, ідеї демократизму, ідеї широких прав людини і громадянина, національних меншин, громадянського суспільства.

29 квітня 1918 р. в наслідок державного перевороту в Україні був встановлений маріонеточний, промонархістський, проросійський, антидемократичний режим Гетьмана П.Скоропадського. Гетьман наголошував, що гетьманство – це

здійснення ідеї незалежної України в традиційній національно-державній формі. Відповідно до цього П. Скоропадський прийняв титул «Гетьмана всієї України». Відповідно до відродження козацьких традицій була відновлена державна символіка. Символом гетьманської влади став старовинний козацький герб: «козак з мушкетом». 17 травня 1918 р. гетьман затвердив тризуб атрибутом військового одягу. На виконаній Г. Нарбутом державній печатці були поєднані «козак з мушкетом» і тризуб. Було затверджено також і новий опис прапора Української держави. Ним стало полотнище з «синьої й жовтої горизонтальних смуг», а в центрі «золотий тризуб з хрестом». Гетьман сформував центральні і місцеві органи влади, провів деякі реформи, сприяв розвитку української освіти, мови і культури. Офіційно Україна одержала назву Українська держава, вона була визнана багатьма країнами світу. 14 грудня 1918 р. Українська держава П.Скоропадського припинила своє існування.

З 14 листопада 1918 р. по 10 листопада 1920 р. в Україні зусиллями сформованого найвищого органу державної влади – Директорії - була зроблена спроба відродження УНР. Директорію УНР визнали Угорщина, Голландія, Італія, Чехословаччина та інші держави світу. Вона провела цілу низку соціальних реформ, але в силу дуже складної тогочасної політичної ситуації на теренах України Директорія зазнала поразку. Заслугою Директорії УНР було прийняття Акту злуки з Західноукраїнською народною республікою 22 січня 1919 р.. Член Директорії Федір Швець урочисто зачитав Універсал Директорії про об'єднання УНР і ЗУНР в єдину Велику Україну: *«...Віднині во єдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України – Галичина, Буковина, Закарпаття і Наддніпрянська Україна. Здійснилися віковічні мрії, для яких жили і за які вмирали найкращі сини України. Віднині є тільки одна незалежна Українська Народна республіка. Віднині український народ увільнений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднати всі зусилля своїх синів для створення нероздільної, незалежної української держави, на добро і щастя українського народу.»* Ним стверджувалось об'єднання двох тодішніх держав, що постали на уламках Російської і Австро-Угорської імперій в єдину соборну Українську державу, яка

відтоді ставала гарантом загальнонаціональних інтересів українців. Століттями розірваний український народ визволився з неволі і возз'єднався на своїй землі в єдиній Українській державі. Акт Злуки був глибоко закономірний історично і спирався на споконвічну мрію українського народу про незалежну, соборну національну державу. Він став могутнім виявом волі українців до етнічної й територіальної консолідації, свідченням їх самоідентифікації, становлення політичної нації. Вперше за 600 років він став реальним кроком до об'єднання українських земель, що вплинув на подальші національно-політичні процеси в Україні.

18 жовтня 1918 р. у Львові на зборах всіх українських депутатів австрійського парламенту, українських членів галицького і буковинських сеймів, представників політичних партій Галичини і Буковини, духовенства і студентства було утворено Українську Національну Раду (УНРада) – політичний представницький орган українського народу в Австро-Угорській імперії. 19 жовтня 1918 р. УНРада проголосила Українську державу (ЗУНР) на всій українській етнічній території Галичини, Буковини і Закарпаття. Президентом Української Народної Ради, став Євген Петрушевич.

Радянська історіографія веде історію УСРР з 25 грудня 1917 року, коли більшовики скликали в Харкові Всеукраїнський з'їзд рад, на якому створили уряд, альтернативний до Генерального Секретаріату УНР. І Всеукраїнський з'їзд Рад прийняв резолюції «Про організацію влади на Україні» та «Про самовизначення України». З'їзд проголосив, що «Україна проголошується Республікою Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів». Українську робітничо-селянську радянську республіку в офіційних радянських актах відразу ж після її утворення називали також «Українською Народною Республікою». 6 січня 1919 року «Тимчасовим робітничо-селянським урядом України» вперше була затверджена назва «Українська Соціалістична Радянська Республіка». УСРР була формально проголошена як «окрема держава» на III Всеукраїнському з'їзді рад 6-10 березня 1919 р., коли ухвалено першу конституцію УСРР. Остаточо Конституція УСРР була затверджена Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом на засіданні 14 березня 1919 року. 30 грудня 1922 року УСРР разом з РСФРР, Білоруською РСР та Закавказькою

Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою (Грузія, Вірменія, Азербайджан) увійшла до складу СРСР на федеративних засадах. З 1937 р. Українська соціалістична радянська республіка (УСРР) стала називатися Українська радянська соціалістична республіка (УРСР) відповідно до Конституції СРСР 1936 р. УРСР як радянська республіка проіснувала до серпня 1991р.

Крім вище окреслених політичних організацій суспільного життя населення України в складні часи революції, громадянської війни та інтервенції, отаманщини на українській території утворювалися і зникали невеликі республіки: Лемко-Русинська (1918 -1920 рр.), Холодноярська (1919- 1922 рр.), Команчанська (1918 – 1919 рр.), Гуцульська (1918 – 1919 рр.), Кримська радянська соціалістична (1919 – 1921 рр.), Радянська соціалістична республіка Тавриди (1918 р.), Донецько-Криворізька радянська республіка (1918 р.), Одеська радянська республіка (1918 р.), Кримська демократична народна республіка – перша у світі республіка мусульман (1917 – 1919 рр.), Галицька соціалістична радянська республіка (1920 р.), Кримський крайовий уряд (1918 р.), Хотинська Директорія (1919 р.), Вісунська та Баштанська республіки (1919 р.), отаманські республіки Гуляй-Поле (1919 – 1920 рр.) та Чорного Лісу (1919 - 1922 рр.).

ІХ. УКРАЇНСЬКА НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА: ЗДОБУТКИ ТА ПРОРАХУНКИ ОСТАННЬОГО 20-РІЧЧЯ.

2011 рік – рік державних ювілеїв: 20 років державної незалежності України, 20 років загальноукраїнського грудневого референдуму, який підтвердив Акт про державну незалежність України, 20 років інституту Президентства в Україні, 20 років назві держави - Україна.

Головною метою і змістом 20-річчя стала розбудова національної держави, визначення основних принципів її розвитку та функціонування на вироблених правових засадах. 20 років державотворення в загальноісторичному вимірі дуже маленький термін часу, у вимірі життя людини – це вже

достатньо солідний вік – вік сформованої особистості, яка несе повну відповідальність за свої дії перед суспільством. На цьому 20 річному шляху формування власної держави були і досягнення, і прорахунки.

Найважливішим досягненням останнього 20 річчя можна вважати збереження державної форми життя українського народу в складних політичних подіях серпня 1991 р.. На відміну від деяких інших республік колишнього СРСР Україна вийшла із складу союзу: по-перше – мирним шляхом (жодної краплі крові не було пролито за сучасну незалежність); по-друге – цей вихід не був спонтанним, сію хвилиним актом – виходу із складу Радянського Союзу передувала Декларація про державний суверенітет від 16 липня 1990 р., тобто, майже за рік до здобуття незалежності Україна оприлюднила всьому світовому співтовариству про свої наміри щодо самостійного державного життя; по-третє – вихід України із складу СРСР був обґрунтований правовими документами – Конституцією СРСР (про право кожної союзної республіки на самовизначення) та Актом про державну незалежність України. Легітимного характеру виходу України із складу СРСР надав грудневий загальнонаціональний референдум 1991 р.

Важливим досягненням можна вважати, в цілому, збереження державної території, яка надавала Україні статус найбільшої держави Європи. У складних і суперечливих умовах державотворення український народ зміг зберегти єдність свого державного життя – віковично омріяну Соборність. В основному, майже всі етнічні українські землі склали територію сучасної України.

До досягнень України останнього 20-річчя можна віднести толерантне ставлення держави до всіх етносів, які населяють Україну, недопущення ворожнечі, етнічного протистояння, збереження і подальше формування української нації на базі закону, спільної загальнонаціональної мети, спільної території, спільної історичної долі і історичної пам'яті, традицій, самоідентифікації у світі, загальнодержавної мови.

Також, з метою збереження своєрідності, унікальності кожного етносу та етнічної палітри України в цілому

(багатоетнічність надає Україні унікального характеру на європейському континенті), держава через свої закони сприяє можливості розвитку етнічної освіти, мови, культури, діяльності різноманітних етнічних організацій громадянського та політичного напрямів.

Позитивним результатом усього попереднього розвитку сучасної держави слід вважати зміну ставлення держави до релігії та релігійних конфесій в Україні, недопущення на правових засадах міжрелігійних конфліктів, розвитку релігійного екстремізму (такі явища спостерігаються в інших країнах світу).

Соціальний мир, незважаючи на майнову диференціацію населення, складні економічні умови життя, є свідченням не тільки миролюбивого характеру українського народу, а й певною мірою свідченням дій держави знайти крапки дотику з громадянами, досягнути компромісу в найважливіших соціально-економічних питаннях (питаннях оподаткування населення, освіти, пенсійного забезпечення, житлово-комунальних платежів, підвищення, по можливості, заробітної платні, скорочення розриву в фінансовому забезпеченні пенсій та зарплат між працівниками апарату управління і громадянами та інших).

Важливим досягненням можна назвати (незважаючи на вади) державну політику в сфері економіки: перехід від занадто зарегламентованої командно-адміністративної системи господарювання до ліберальної, ринкової системи, введення власної валюти, формування власного національного економічного простору, насиченість ринку товарами.

Спектр політичного життя України достатньо різноманітний. Досягненням українського народу є: полі партійність, замість монополії однієї партії, наявність політичної опозиції, відносна політична стабільність. Проведення виборів, політичних реформ на конституційній основі, наявність громадських організацій, утворених знизу за бажанням людей і в їх інтересах є безумовними факторами руху української держави до демократії як найвищого досягнення людства і формування основ громадянського суспільства.

Проявом демократизму в державі можна вважати свободу слова, свободу засобів масової інформації, прийняття закону про

вільний доступ до інформації, який робить владу більш прозорою і наближеною до громадян.

Головним досягненням нашої держави слід вважати молоде покоління українців, які народилися і виростили в незалежній державі і є вільними від певних радянських комплексів. Свідомий вибір життєвого шляху, професійної освіти, місця свого проживання (включаючи різні країни світу), вільне і рівне спілкування із своїми однолітками з інших країн, намагання виявити і реалізувати свої здібності і таланти, активна участь у політичному житті суспільства – далеко не повний перелік переваг, які має сучасна молодь.

Держава Україна намагається жити в злагоді із своїми близькими і далекими сусідами, реалізуючи один з принципів зовнішньої політики – принцип добросусідства. Незважаючи на певні прорахунки зовнішньої політики в цьому відношенні, треба зауважити, що Україна ніколи в з'ясуванні спірних питань не застосовувала свої збройні сили і намагалася вирішити ці питання шляхом переговорів, домовленостей та компромісів. Україна із дня своєї незалежності перетворилася з об'єкта міжнародного права в активно діючий суб'єкт міжнародного права, який відіграє свою роль у міжнародних і міждержавних стосунках, шукає можливості закріплення політичних, економічних і культурних зв'язків з тими чи іншими країнами.

Мирний характер українській державі надають її позаблоковий та без'ядерний статус.

Унаслідок накопичення зовнішньополітичного досвіду українська держава визначила свої орієнтири: багатовекторність та національний інтерес, самостійність, рівноправність та вигідне для України партнерство, взаємоповага в міждержавних стосунках, подолання комплексу меншовартості і, нарешті, усвідомлення своєї політичної європейськості.

Політична європейськість України знаходить свій вираз в євроінтеграції, у тому числі і в галузі освіти (на підставі Болонської угоди Україна ввійшла в загальноєвропейський освітній простір).

Правовий характер українській державі надають діюча Конституція, Закони України, Конституційний та Верховний суди, судова система в цілому, наявність адвокатури (системи

правового захисту) і обговорення питань щодо введення в судові процеси суду присяжних, незалежності суддів.

На шляху державного будівництва України було і є багато труднощів різного порядку, залишених від попередньої тоталітарної системи і створених за роки незалежності: це і варварська, непродумана приватизація об'єктів економіки, і недбала кадрова політика, зростання бюрократії, корупція в цілому та політична корупція, величезна у європейському значенні диференціація суспільства, відсутність середнього класу, який надає стабільності політичним системам, загроза розколу України в наслідок діяльності полярних радикальних сил. На порядку денному залишаються проблеми освіти, медичного обслуговування, соціального забезпечення, формування правової держави, ролі органів місцевого самоврядування, чіткого уявлення про шляхи подальшого державобудування, гуманітаризації суспільства, місця України в європейському та світовому просторі.

Говорячи про ці вади державотворення, ми повинні розуміти складність, багатогранність, багатовекторність та історичну довготривалість самого процесу розбудови держави. На шляху державного будівництва в Україні виникають і передбачені, і непередбачені труднощі внутрішнього та зовнішнього характеру (скажімо, світова економічна, фінансова, політична криза, відмова деяких глав держав іти на ті чи інші компроміси, деструктивна діяльність тих чи інших політичних сил, певні форсмажорні обставини, які потребують значних державних зусиль).

Підводячи підсумки 20-річчя розбудови української незалежної держави можна з упевністю сказати: український народ – державний народ; процес державотворення в Україні носить необоротний характер; альтернативи українській незалежності немає; входження України як рівноправної до сім'ї європейських народів справа часу; подальше політичне прозріння українців, обрання, як виразника їх інтересів, справжньодержавницької політичної еліти – справа досвіду (досвід на сьогодні вже достатній); побудова правової, соціально-орієнтованої, демократичної держави з розвинутим громадянським суспільством – стратегічне та історичне завдання української нації.

Х. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

(грец. *αυτος* – «сам» і грец. *νομος* – «закон») – право самостійного здійснення державної влади чи управління, надане якійсь частині держави, що здійснюється в межах, передбачених загальнодержавним законом або конституцією. Автономія може базуватися на культурній чи етнічній відмінності – і часто веде до наступної незалежності.

(лат. *autoritas* – повна влада) – режим правління, за якого всю чи більшу частину влади зосереджено в руках однієї особи чи групи осіб. Роль представницьких органів влади зведено нанівець або занижено. Крайня форма авторитаризму – тоталітаризм

Віце-президент - заступник президента, друга посада після президента.

– передбачена конституцією та законами форма прямого народовладдя, за якою шляхом голосування формуються представницькі органи державної влади та місцевого управління (самоврядування).

Громадянське суспільство – система інститутів поза межами державних та комерційних, яка забезпечує самоорганізацію та розвиток населення; це сукупність громадянських і соціальних інституцій і організаційних заходів, які формують базис реально функціонуючого суспільства у противагу і доповнення виконавчих структур держави (незалежно від політичної системи).

Отже, громадянське суспільство – історичний тип у розвитку людського суспільства, його конкретна якісна характеристика; це сфера самовиявлення і реалізації потреб та інтересів вільних індивідів через систему відносин (економічних, соціальних, релігійних, національних, духовних, культурних). Структурними елементами цієї системи є організації (політичні партії, громадські об'єднання, асоціації) та різні об'єднання (професійні, творчі, спортивні, конфесійні тощо), що охоплюють всі сфери суспільного життя і є своєрідним регулятором свободи людини.

Декларація (от лат. *Declaro* - заявляти) - офіційна заява або нормативний документ для повідомлення офіційних осіб.

(з грец. *δημος* + *κράτος* = *народ* + *влада* = «*влада народу*») – політичний режим, за якого єдиним легітимним джерелом влади в державі визнається її народ. При цьому управління державою здійснюється народом або безпосередньо (пряма демократія), або опосередковано, через обраних представників (представницька демократія).

Держава – формальний інститут, який є формою організації політичної спільноти під управлінням уряду; суб'єкт політики, ядро політичної системи.

Часто звертаються до поняття «**суверенна держава**» – тип держави, який характеризується суверенітетом, уособлює в собі суверенітет національностей і народу. Суверенна держава – особлива політико-територіальна організація, що володіє суверенітетом спеціального апарату управління і примусу та здатна надавати своїм велінням загальнообов'язкового характеру.

Екс-президент – президент, який закінчив свою каденцію, колишній президент.

Євська інтеграція - процес взаємодії між соціальними та політичними інститутами держав Європи, які стимулюють створення нової політичної системи (Європейський союз). Процес європейської інтеграції розглядається як ефективний спосіб запобігання війни між державами Європи і став відповіддю на воєнні потрясіння 20 ст.

іа (от лат. *constitutio* – «устройство») - основний закон країни, нормативно-правовий акт вищої юридичної сили держави або державно-територіального утворення в федеративній державі, який закріплює основи політичної, правової та економічної систем даної держави або утворення, основи правового статусу особи.

Модернізація - удосконалення, покращення, оновлення, приведення у відповідність новим вимогам та нормам, показникам якості.

- сукупність теоретичних, буденних, масових, елітних, власне національних і зарубіжних ідей, настанов, прагнень, культурних набутоків, які сприяють прогресивному розвитку нації в усіх сферах її функціонування. Національна свідомість – універсум буття нації.

- будь-який суспільно-політичний рух, учасниками якого є представники певної етнічної спільності (племені, народності, нації), з метою звільнення своєї країни від чужоземного панування.

У вузькому розумінні - національно-визвольний рух - масові рухи Нового і Новітнього часу проти іншонаціонального панування, що розгортаються під чіткими національними гаслами і мають на меті об'єднання в єдину національну державу всіх етнічних територій свого народу.

Західноєвропейські й американські автори замість терміну «національно-визвольний рух» використовують «націоналізм» чи «націоналістичний рух».

(лат. *natio* – плем'я, народ) – полісемантичне поняття, що застосовується для характеристики великих соціокультурних спільнот індустріальної епохи. Існує два основних значення терміну:

Політична спільнота громадян певної держави – політична нація. Часто вживається як синонім терміну держава, коли мається на увазі її населення, наприклад для посилення на «національні» університети, банки та інші установи.

Етнічна спільнота (етнос) з єдиною мовою і самосвідомістю (як особистим відчуттям «національної ідентичності» так і колективним усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших). У цьому значенні фактично є синонімом терміну народ

– можливість приймати самостійні рішення, які підкорюються власним бажанням та інтересам і не потребують зовнішніх вказівок та наказів. Незалежність для держави - політична самостійність, відсутність підлеглості, суверенітет.

– протиставлення одних поглядів чи дій у політиці іншим, партія або група, що виступає врозріз з думкою більшості

або з панівною думкою і висуває альтернативну політику, інший спосіб вирішення проблем.

Політична опозиція – необхідний елемент політичної системи, що сприяє її ефективному функціонуванню.

Парламент (досл. «говорильня», «балаканина» від фр. *говорити*) – найвищий виборний (повністю або частково) орган державної законодавчої влади, в якому здійснюється представництво основних політично активних груп населення країни. За більшістю конституцій парламент покликаний здійснювати загальне керівництво зовнішньою політикою держави. Однак, сфери його компетенції значною мірою залежать від державного ладу, розвитку демократії, тощо...

Традиційними питаннями, що розв'язує Парламент є:

- внутрішньодержавні питання
- питання війни та миру
- територіальні зміни
- ратифікація міжнародних договорів та угод
- визначення видатків на зовнішньо- та внутрішньополітичні та іншого характеру заходи

В Україні єдиним органом законодавчої влади є Парламент – Верховна Рада України.

Політична трансформація - історичний процес змін, що постає як єдність декількох складових: трансформація політичної системи суспільства; трансформація "політичної людини" (особа, еліта, колектив, організація); трансформація політичної культури суспільства і особи (ідеї, норми, рівень політичних відносин).

– форма організації державної влади, за якої верховенство в усіх сферах життя належить правовому закону. У правовій державі всі державні органи й громадяни однаковою мірою відповідальні перед законом; реалізуються всі права людини; здійснюється розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову.

Правова держава є альтернативою авторитаризму і тоталітаризму. Правова держава передбачає поступову демократизацію суспільства, встановлення правових основ будівництва державності, без дотримання правопорядку і

принципу законності. Є вищою соціальною цінністю, яка покликана затвердити гуманістичні начала, забезпечити і захистити свободу, честь і гідність людини.

Правова держава передовсім є державою як соціальним інститутом, тобто їй притаманні в першу чергу риси держави взагалі

Президент – де-юре виборна посада голови держави або територіально-адміністративного утворення, або голови колегіального органу.

Радикалізм (англ. *radicalism*) – духовна настанова, спосіб мислення, а наслідком його також дія, що послідовно і прямолінійно йде до наміченої мети, відкидаючи будь-який компроміс. Радикалізм виявляється у різних ділянках: філософії, етиці, релігії, як напрям, який повністю не погоджується з панівними поглядами (для прикладу – атеїзм, матеріалізм).

У політичній ділянці радикалізм це, в цілому, кожний напрям, який змагається за ґрунтовні зміни тих чи тих державних або суспільних стосунків, як правило, вважаючи рішучі й крайні засоби за кінцеві. Звичайно радикальними вважаються крайні «ліві» течії, але радикалізм існує також серед «правих» течій, так що є радикалізм комуністичний, але також націоналістичний, клерикальний тощо. Значення слова радикалізм впродовж історії часто змінювалося.

бліка (лат. *res publica*, «справа народу») – форма державного правління, при якій верховна влада здійснюється виборними органами, які обираються населенням (в тому числі і іншими органами). Главна відмінність в управлінні республіканської держави від інших типів держав – наявність писаного канону (закон, кодекс, конституція и т.п.), якому зобов'язано підкорятися все населення країни, незважаючи на соціальне положення.

На сучасному етапі з 193 держав світу більш ніж 140 являються республіками.

(від лат. *referendum* – те, що треба доповісти) – в державному праві прийняття електоратом (виборцями) рішення з

конституційних, законодавчих чи інших внутрішньо- чи зовнішньополітичних питань; всенародне опитування.

Синонім – плебісцит.

Умови проведення референдуму і його процедура регулюються конституціями і законодавством країн.

(лат. *reformatio*) – перетворення, що вводить законодавчим шляхом. Зокрема процес перетворення держави, розпочатий владою з необхідності. Кінцева мета будь-якої реформи - зміцнення та оновлення державних засад, що, однак, не завжди несе за собою поліпшення рівня життя, скорочення державних витрат і навпаки - збільшення доходів.

Самовизначення – принцип, згідно з яким кожна спільнота має невід'ємне право на вільне влаштування свого громадського і політичного життя і сама вирішує форму свого правління. Цей принцип посиляється на природне право і він став з 17 ст. провідною ідеєю ліберальної політичної державної думки

Свобода є фундаментальною характеристикою людського існування, оскільки свобода не те, чим володіють люди, а те, чим вони є за своєю суттю. Як універсальна характеристика людського буття, свобода стосується здатності людини обирати своє буття та керувати ним.

Соборність для України – це об'єднання навколо спільного стрижня, яким є українська державність, в єдине державне ціле всіх земель, які заселяє український народ. Соборність не обмежується лише ідеєю збирання етнічних земель у рамках національної держави, а передбачає також духовне єднання всього населення країни незалежної від національності. Нарешті, соборність невіддільна від досягнення реальної державності, забезпечення справжнього суверенітету і незалежності народу, побудови процвітаючої демократичної національної держави.

– виключне право здійснювати верховну владу у певній державі (рідше – на окремій території, над окремою групою осіб) незалежно від будь-кого (відповідно суверенітет частково тлумачиться як «повна незалежність»).

Проявляється у властивості державної влади самостійно видавати загальнообов'язкові для всіх членів суспільства правила поведінки, визначаючи і забезпечуючи єдиний правопорядок, права і обов'язки громадян, посадових осіб, державних, партійних, громадських організацій і органів

Трансформація (от піздньолат. *Transformatio* - перетворення) - перетворення, зміна виду, форми, суттєвих властивостей.

XI. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бадзью Ю. Національна ідея і національне питання. – К.: Смолоскип, 2000. – 52 с.
2. Босак О. Історія України та її державності.- Л.: Українська академія друкарства, 2008.- 640 с.
3. Вівчарик М.Україна. Від етносу до нації.-К.: Вища школа, 2004. – 239 с.
4. Гринів О. Національно-духовне відродження: Історія і сучас. пробл. – Л.: Місіонер, 1995. - 224 с.
5. Гринів О. Збуджена Україна. Самоствердження нації. – Л.: Тріада Плюс, 2004. – 436 с.
6. Громадські об'єднання в Україні / ред. Бесчастного В. – К.: Знання, 2007. – 415 с.
7. День незалежності України // Знаменні дати: Календар-2001 /Авт.-упоряд.: Кононенко В.О. (кер.), Гриценко О.О., Дроб'язко М.Ф. та ін. - К.: Україна, 2001. - с. 161-163.
8. Дмитренко М. Політична система України. – К.: Знання, 2008. – 544 с.
9. Духовні цінності українського народу. - Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 294 с.
10. Історія державності України/ Бандурко О. – Х.: Одиссей, 2004. - 608 с.
11. Касьян В.І. Зовнішня політика України – важливий фактор розбудови сучасної української держави: Наук. посіб. /Рівнен. держ. техн. ун-т. – Рівне, 1999. – 171 с.
12. Копиленко О.Л. Українська ідея М. Грушевського: Історія і сучасність. - К.: Либідь, 1991. – 182 с.

13. Коцур А.П. Українська державність: історія та сучасність. - Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 352 с.
14. Крамаревський О. Політичні партії і організації України: Довідник. – К.: Альтерпрес, 1999. – 189 с.
15. Куртяк В. Етнічний фактор у діяльності політичних партій України. – К.: МАУП, 2006. – 156 с.
16. Лангевіші Д. Нація, націоналізм, національна держава. – К.: К.І.С., 2008. – 240 с.
17. Мала енциклопедія етнодержавознавства /НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Короцького. Редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
18. Малий словник історії України / В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін. – К.: Либідь, 1997. – 464 с.
19. Мальгин А. Україна. Соборность и регионализм. – Симферополь, Соната, 2005.- 280 с.
20. Медведчук В. Сучасна українська національна ідея державотворення.-К.: Україна, 1997. - 170 с.
21. Міжнародні відносини і євроатлантична інтеграція України. – К.: Освіта України, 2005.- 404 с.
22. Мироненко О.М., Римаренко Ю.І., Усенко І.Б., Чехович В.А. Українське державотворення: Словник-довідник. - К.: Либідь, 1997. – 560 с.
23. Нагорна Л.П. Політична культура українського народу: Історична ретроспектива і сучасні реалії.- К., 1997. - 266 с.
24. Нариси з історії українського національного руху. - К.: Ін-т історії України НАН України, 1994. - 190 с.
25. Незалежність України: історичні витоки та перспективи: Матеріали наук.-практ. конф., 22 серп. 1996р. /НАН України. Ін-т історії України; відповід. ред. В.А. Смолій. - К., 1997. - 228 с.
26. Полюга Л.М. Українська мова в процесі духовного відродження українського народу: (про збереження і тяглість національної свідомості) // Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 1. – К.: Наук. думка, 1992. - с. 208-212.
27. Україна: Минуле і сучасність: Популярна бібліографічна енциклопедія. /НПБ України: Авт. склад. Г.І. Гамалій – К.: 1999. – 192 с.

28. Українська державність у ХХ столітті: Історико-політичний аналіз /О. Дергачов (кер. авт. колективу). – К.: Політ. думка, 1996. – 448 с.
29. Українська ідея: історичний нарис /В.Ф. Солдатенко, В.П. Крижанівський, Ю.А. Левенець та інш. - К.: Наук. думка, 1995. - 132 с.
30. Україна на перехідному етапі: Політика. Економіка. Культура /За ред. Т. Степанкової та ін. - К.: Академія, 1997. – 280 с.
31. Фартушний А.А. Українська національна ідея як підстава державотворення: Монографія. - Л.: Львівська політехніка, 2000. - 308 с.
32. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української Державності: Курс лекцій: Навч. посібник. - К.: Либідь, 1999. - 480 с.
33. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою УРСР, 16 лип. 1990 р. - К.: Політвидав України, 1990. - 8 с.
34. Про день проголошення незалежності України: Постанова Верхов. Ради УРСР, 16 лип. 1990 р. //Відомості Верховної Ради. УРСР. - 1991. - № 31. - ст. 430.
35. Акт проголошення незалежності України: Прийнятий Верховною Радою УРСР, 24 серп. 1991 р. //Голос України. - 1992. - 17 груд. - с. 2.
36. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України, 28 черв. 1996 р. / М-во юстиції України, Укр. правн. фундація. - К.: Право, 1996. - 53 с.
37. Україна: поступ у ХХІ століття: Наук.-метод. зб. /Л.Ф. Надольний та інш. - К.: Вид-во УАДУ, 2000. - 220 с.
38. Український вибір: політичні системи ХХ ст. і пошук власної моделі розвитку. – К.: Парламентське видавн., 2007. – 576 с.
39. Юлдашев О. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики України. – К.: МАУП, 2005. - 336 с.

Миколаївський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

І. М. Шешунова

Україна: 20 років незалежності

Матеріали на допомогу вчителю

Текст наведено в авторській редакції

Технічна верстка: Н. М. Дерманська

Папір офсетний. Друк на різнографі

Формат 60x84/16

Умовно-друкованих арк. – 4,5

Обліково-видавничих арк. – 4,1

Гарнітура шкільна

Тираж 100

Замовлення № 41

Адреса редакції:

вул. Адміральська, 4-а,

м. Миколаїв, 54001

тел./факс 37-85-89

<http://www.moippo.mk.ua>,

e-mail: moippo@rambler.ru

e-mail: psimoippo@rambler.ru